

HASTANIN FARZ NAMAZLARI OTURARAK KILMASI MESELESİ

(Hanefi Mezhebi Bağlamında Bir İnceleme)

Yrd. Doę. Dr. Yakup MAHMUTOęLU*

Özet: Bu alışmada Hanefi mezhebi esas alınarak hastanın farz namazları oturarak kılması meselesi ele alınmıştır. Öncelikle meseleye ilişkin ayetlere, hadislere ve onların yorumlarına yer verilmiş sonra İslam hukukunun genel ilkelerine işaret edilerek genel bir ereve çizilmeye çalışılmıştır. Daha sonra, mesele, Hanefi fıkıh kaynakları esas alınarak incelenmiştir.

Çalışmada, hastanın, mazeretinden dolayı oturarak namaz kılmasının hükmü ele alınmakla birlikte esasen, namaz kılanın, mazeretine göre, öncelikle hangi oturma şekli- ni tercih etmesi gerektiği üzerinde durulmuştur. Zira son zamanlarda, özellikle camilerde görölen oturarak namaz kılma şeklinin, klasik fıkıh kaynaklarında (teklif-takat ölçüsünde sırasıyla) belirtilen ve/veya asırlarca tatbik edile gelen geleneğin/uygulamanın dışına çıktığını ve giderek yozlaştığını söylemek mümkündür.

Anahtar sözcükler: Hanefi mezhebi, hastanın namazı, farz namaz, oturarak kılmak, tabure, sandalye, cami.

The Question of Praying By Sitting of Patient in Obligatory Prayers (A Review in the Context of the Hanafi Sect)

Abstract: In the issue of praying of patient by sitting in obligatory prayers is tried to be explained on the basis of Hanafi sect, primarily to be shown references from the main sources of jurisprudence, Qur'an and Sunnah (tradition of the Prophet); interpretations of verses and hadits concern subject to be mentioned and to be pointed the general principles of Islamic law tried to scratch a frame. Then, subject, to be based on the Hanafi fiqh sources were studied.

In this study, because of his/her excuse, the provision of the patient's prayer by sitting is handled but the main point, the prayer, according to the excuse which shape of sitting primarily needed to choose is asked to emphasize. Because lately, it is possible to say that especially in mosque shape of prayer by sitting, differentiated from the tradition/practice which was pointed out in the classical fiqh sources and/or has been applied for ages, gradually has degenerated even possible.

Key words: Hanafi School, prayer of patient, obligatory prayer, praying by sitting, stool, chair, mosque.

I. GİRİş

Namaz ibadeti, İslam'ın en önemli vecibelerinden biridir. Her ibadet gibi bunun da İslam'ın ruhuna ve ibadet şuuruna uygun olarak yerine getirilmesi bizzat Allah'ın emridir. Bazı mükelleflerin içinde buldukları zaruret hallerinden dolayı mazur görülmesi de yine Allah'ın izniyledir. Savaş, seferilik, korku ve benzeri durumlarda olduğu gibi hastalıkta da zaruret söz konusudur.

* Bayburt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İDKAB Bölümü Öğretim Üyesi.

İslam'da yükümlülük (*tâat/et-tâah*), kişinin takâti ölçüsünde olduğu için¹ hastalık durumunda kişi, namazı gücünün yettiği ölçüsünde kılmakla mükellef kılınmıştır. Bu sebeple hasta, farz namazı ayakta kılmaktan acizse veya hastalığının artmasından korkuyorsa, önce oturduğu halde rükû ve secde yaparak veya imâ (işaret) yaparak kılmaya çalışması, bunu da yapamıyorsa ayakları kible yönüne gelmek suretiyle veya yan yatarak namaz kılması gerekmektedir.² Bu ruhsatları kullanma sıralaması kuşkusuz kişinin kendi özür durumuyla orantılı olarak yapılmalıdır.³ Ancak bu durumlarda bile mükelleften, ibadet şuurunu ve ciddiyetini muhafaza etmesi istenmektedir. Bu ise ibadetlerde aranan taabbudilik⁴ ve niyet/samimiyet unsurunun mümkün mertebe korunmasıyla sağlanmış olunur.

Namazın en önemli ibadetlerden olduğunu ve ibadetlerde samimiyet ve azimle orantılı olarak bir zorluğun (meşakkat) hep var olduğunu unutmamak gerekir. Bunlar makul sınırlarda kalan zorluklardır. Tüm ibadetler gibi namaz ibadeti de insanın kalbi ve his dünyasıyla çok yakından ilgilidir. Nitekim bir hadiste kendisinden, iyilik (*el-birr*) ve kötülük (*el-ism*) hakkında bilgi soran Vâbisa el-Esedî'ye Hz. Peygamber: “(Her ne kadar) insanlara sorup fetva alsan da, iyilik, kalbine ve nefesine rahatlık (itmî'nan) veren; kötülük ise, kalbine dokunan ve içine (sadr) tereddüt verendir.” diye buyurmaktadır.⁵ Bu hadis, insanın iç âleminin; niyet ve samimiyetinin, özellikle ibadetlerde ne derece belirleyici olduğunu göstermesi bakımından çok manidardır.

Müslümanın ibadet ederken gücüyle orantılı olarak bir miktar maddî ya da nefsanî zorluk yaşaması, ibadetin tabiatı gereğidir. Zaten kulluğun sırrı imtihandır ve imtihan da bu samimiyet ve azim testinden geçmekle, yani zorluklarla sınanmış olmakla mümkündür. Mükellefin diğer fiillerinde olduğu gibi namaz kılarken de nefesine zor gelen tarafları olabilir. Kişinin nefesine uymayıp Allah'ın namaz emrini yerine getirmesi, söz konusu imtihanı geçmesi için gereklidir. Bununla birlikte kişinin hastalık gibi hallerden kaynaklanan bir zorluktan dolayı namaz ibadeti-

1 el-Merğînâni, Burhânuddin Ebu'l-Hasen Ali b. Ebî Bekr b. Abdilcelil, *el-Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî*, (Tahkik, Ta'lik ve Tahrîc: Muhammed Muhammed Tâmir-Hâfız Âsûr Hâfız), Dâru's-Selâm, Kahire 2000/1420, I, s.194; İbn Mâze, Ebû'l-Me'âlî Burhânuddin Mahmûd b. Ahmed b. Abdulaziz b. Umer, *el-Muhtû'l-Burhânî fi'l-Fikhi'n-Nu'mânî*, (Tahkik: Abdülkerim Sâmî el-Cundi), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2004/1424, II, s.141; el-Bâbertî, Ekmeluddin Muhammed b. Mahmûd, *el-İnâye (Şerhu'l-Hidâye)*, 1.bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2007/1428, I, s.407.

“*Lâ yecüzû't-teklîfu bimâ lâ yutâk*” diye de ifade edilen bu ilke, Kur'an âyetleri (Bakara, 2/286; 65/7)'nin hükmüne dayanmaktadır. Bkz. eş-Şevkânî, Muhammed b. Ali b. Muhammed, *İrşâdu'l-Fuhûl ilâ Tahkiki'l-Hakk min İlmi'l-Usûl*, (Thk. Muhammed Subhî b. Hasan Hallâk), 2. bs., Dâru'bnû Kesir, Dımaşk-Beyrut 2003/1424, s.71.

2 eş-Şeybânî, Ebû Abdillâh Muhammed b. el-Hasen, *el-Aslu'l-Ma'rûf bi'l-Mebûsât*, (Tahkik. Ebu'l-Vefâ el-Afgânî), İdâretu'l-Kur'ân ve'l-'Ulûmî'l-İslâmiyye, by. ty., I, s.223; el-Mevsilî, Abdullâh b. Mahmûd b. Mevdûd el-Hanefî, *Kitâbu'l-İhtiyâr li Ta'li'l-Muhtâr*, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut 2010, I, s.102.

3 Bkz. et-Tehânevî, Zafer Ahmed el-Usmânî, *l'âu's-Sunen*, 3.bs., İdâretu'l-Kur'ân ve 'Ulûmî'l-İslâmiyye, Pakistan 1415, VII, s.195-196.

4 Burada taabbudilikten kastedilen şey, “*ibadetlerin, Allah tarafından yapılması nasıl istenilmişse, aynen o şekilde ifâ edilmesi ve ibadetlerle ilgili hükümlerin her zaman ve mekânda muhafaza edilmesi zaruretidir.*” Bkz. Erdoğan, Mehmet, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, 2. bs., M.Ü. İlahiyat Fakültesi Vakfı Yayınları, İstanbul 1994, s.118.

5 Bkz. İbn Hanbel, Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed, *el-Musned*, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413, IV, s.228; ed-Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdirrahmân, *es-Sunen*, Dâru Sahnûn ve Çağrı Yayınları, İstanbul 1992/1413, Kitâbu'l-Buyu', 2 (Hadis no: 2536).

ni normal bir şekilde yerine getiremeyeceği durumlarda kendisine bazı ruhsatlar verilmiştir. Aşağıda söz konusu ruhsatlar istikametinde hastanın namazını nasıl kılabileceği Hanefi mezhebinin görüşleri çerçevesinde incelenmeye çalışılacaktır.

II. HASTANIN NAMAZIYLA İLGİLİ ÂYETLER

Namazın altı rüknünden⁶ iftitâh tekbiri, kıyam ve kıraat tam/sahih bir namaz için-asgari/kâfi miktarda dahi olsa- ayakta durarak eda edilmesi gereken üç farzıdır.

Öncelikle iftitâh tekbiri, kıyâm ve kıraâtın farzietini ortaya koyan âyetleri tespit etmek gerekir. Tefsir kaynaklarına baktığımızda bu üç rüknün farz oluşunun Bakara suresi 238. âyete dayandırıldığını görürüz. Fakat asıl önemli ve konumuzla doğrudan ilişkili olan ise, savaş, korku ve seferilik gibi sebepler dolayısıyla namazın tam eda edilemediği durumlarda namazın nasıl ve ne şekilde kılınması gerektiğini belirten Nisa suresi 103. âyettir. Dolayısıyla müfessirlerin, adı geçen âyetlerin iniş sebepleri ve konumuza bakan yönleri ile ilgili yorumlarından yararlanarak konuya açıklık getirmeye çalışacağım.

Bakara suresi 238. âyette şöyle buyrulmaktadır: “وقوموا لله قانتين” (*Allah için kıyam edip divan durunuz*). Âyetteki, “قانتين” kelimesi, “kunût” kelimesinden türemiştir.⁷ Kunût ise taat, huşû, sükût ve kıyâm (ayakta durmak)⁸, ayakta zikretmek anlamlarını içermektedir. Aynı şekilde namazda kıyâm, kıraat (okumak), dua, huşû ve sükûtta her birini uzatmaya da kunût denilir.⁹ Dolayısıyla kunût, kıyâm anlamına gelmekle beraber,¹⁰ iftitâh tekbiri ve kıraatın da bu kavramın kapsamına dâhil olduğunu belirtmek gerekir.

Âyetin emriyle namazda özellikle Allah için niyet etmenin, iftitâh tekbirinin, kıyâmın, huşu ile dünya kelamı konuşmamanın farz olduğu anlatılmıştır.¹¹ Yani her üç rüknün farzıyeti bu âyetle sabit olmuştur.

Namazda iftitâh tekbirinin ayakta getirilmesi ve kıraatın ayakta yapılması temel prensiptir. Kıyâmın süresi de, kural olarak bu iki rüknün yerine gelmesini sağ-

6 el-Kâsâni, Alâuddin Ebû Bekr b. Mes'ûd, *Bedâ'î'u's-Sanâi' fi Tertibiş-Şerâi'*, (Zabt ve Tahkik: Muhammed Muhammed Tamir- Muhammed Sa'îd ez-Zeyni- Vecih Muhammed Ali), Dâru'l-Hadis, Kahire 2005/1426, I, s.342.

7 el-Cevherî, Ebû Nasr İsmâil b. Hammâd, *es-Sihâh Tâcu'l-Luğa ve Sihâhu'l-Arabîyye*, (Tahkik: Emil Bedî' Yâkûb-Muhammed Nebil Tarîfî), I. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 1999/1420, I, s.389.

8 Kelime anlamı itibarıyla “ayakta durmak” anlamına gelen kıyam, ibadet terminolojisinde; “Allah için kalkıp önünüze bakarak, ellerinizi güzel bir vaziyette tutup oynatmayarak sükût-ü sekînet ve bir tavr-ı inkıyâd içinde Allah diyerek namaza durmak” demektir. Bkz. Yazır, *Hak Dini*, II, s.807.

9 el-Cassâs, Ebû Bekr Ahmed b. Ali er-Râzî, *Ahkâmü'l-Kurân*, Dâru'l-Fikr, Beyrut 2010/1431-1432, I, s. 605-606, 611, 613; en-Nesefî, Ebû'l-Bekât Abdullâh b. Ahmed, *Tefsîru'n-Nesefî (Medâriku't-Tenzil ve Hakâiku't-Tevîl)*, (Tahkik ve Tahrir: Yûsuf Ali Bedîvî), I. bs., Dâru'l-Kelimi't-Tayyib, Beyrut 1998/1419, I, s.200; Ebussuûd, Muhammed b. Muhammed el-Emâdî, *Tefsîru Ebî's-Suûd (İrşâdu'l-Aklîs-Selîm ilâ Mezâyâ'l-Kur'âni'l-Kerîm)*, I. bs., Muessesetu Târihi'l-'Arabî (Dâru İhyâit-Turâsî'l-'Arabî ile birlikte), Beyrut 2010/1431, I, s.277-278; et-Tehânevî, Muhammed Ali, *Keşşâfu Istilâhâtî'l-Funûn ve'l-'Ulûm*, (Tahkik: Ali Dehrûc), I. bs., Mektebetu Lubnân Nâşîrûn, Beyrut 1996, II, s.1342; Yazır, Elmalılı Muhammed Hamdi, *Hak Dini Kur'an Dili*, Eser Neşriyat, by. 1971, II, s.807.

10 el-Cevherî, *es-Sihâh*, I, s.389.

11 Yazır, *Hak Dini*, II, s.808.

layacak süre kadardır.¹² Hastalık gibi, meşru bir mazeret veya zorluk olmadıkça, kıyam yani “ayakta durmak” farz olduğuna göre, ayakta iftitâh tekbirinin alınması ve kâfi derecede kıraâtın (Kur’ân tilavetinin) gerçekleştirilmesi de farz hükmü taşımaktadır.¹³

2. Nisa sûresi, 103. âyette ise: “فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ” (*Gerek ayakta, gerek otururken ve gerekse yanlarınız üzerinde hep Allah’ı zikredin*)” diye buyrulmaktadır.¹⁴ Yani bu âyet bütün hallerde Allah’ı zikre (namaz kılmaya) devam edin, anlamına gelmektedir.¹⁵ Âyette geçen *zikr* kelimesinden muradın, yapılması emredilen namaz olduğu, âyetin öncesinde geçen, “فَإِذَا فَضَّيْتُمُ الصَّلَاةَ” ifadesinden de anlaşılmalıdır.¹⁶ Dikkat edilirse, âyetteki “*kadaytum*” ifadesiyle, savaş, korku ve seferilik durumundan dolayı, tüm rükünleri eda edilen tam namaz olmasa bile, rükû veya secdeleri tam olmayan korku namazının¹⁷ ne şekilde olursa olsun kılınması gerek-

12 Bkz. Sifil, Ebubekir, “Kıyam”, *D.İ.A.*, Ankara 2002, XXV, s.514.

13 el-Kâsânî (ö.587/1191), kıraatın farz oluşunun delili olarak, namazda mutlak olarak Kur’ân okumayı emreden “فَاذْكُرُوا اللَّهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَىٰ جُنُوبِكُمْ” (Kur’ân’dan kolayınıza geleni okuyunuz)” (el-Müzzemmil, 73/20) âyetini ve “Kıraatsız namaz olmaz” (Müslim, Ebu’l-Huseyn b. el-Haccâc, “Sahih”, “Salât”, 396) hadisini göstermektedir. Bahsi geçen âyet ve hadisteki mutlak emrin vucub için olduğunu söylemektedir. el-Kâsânî, ayrıca, âlimlerin geneline ve sahabeye göre, tüm namazlarda kıraâtın farz olduğu bilgisine yer verir. Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi’*, I, s.356, 357.

14 en-Nisâ, 4/103.

15 Gücü yetenler ayakta, ayakta durabilecek kudreti olmayanlar oturarak, oturmaya da gücü yetmeyenler ise sağ tarafına yatarak namazı kılarlar. Namaz, zaruret durumuna göre hafifletilir ama her şekilde kılınmaya özen gösterilir. Bkz. en-Nesefî, *Tefsîr*, I, s.392.

16 Bkz. el-Cassâs, *Ahkâmu’l-Kur’ân*, II, s.373; el-Kâsânî, *Bedâi’*, I, s.345; er-Râzi, Fahrüddin Ebû Abdullâh Muhammed b. Umer b. Huseyin el-Kureşî, *et-Tefsîru’l-Kebîr li İmâmi’l-Fahri’r-Râzi*, 2. bs., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye (nşr.), Tahran ty., XI, s.28; el-Beydâvî, Nâsirüddin Ebû Said Abdullâh b. Umer b. Muhammed eş-Şirâzi, *Envârü’l-Tenzil ve Esrârü’l-Te’vîl*, (Tahkik: Muhammed Abdurrahmân el-Meraşeli), 1. bs., Dâru İhyâit-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 1997/1418, II, s.94.

17 Korku namazı (*salâtu’l-havf*), savaş esnasında imamın, insanları/askerleri iki gruba ayırarak kıldıracağı namazdır. İmam, birinci grup ile bir rekât kılar. Birinci rekâtın kalkarken birinci grup gider ve düşmanın karşısında durur. İkinci grup gelir ve imam onlarla da bir rekât kılar ve selam verir. Bu defa ikinci grup gider ve düşman karşısında durur. Sonra tekrar birinci grup gelir; namazlarını kıraatsız olarak tamamlar ve gider. Ardından ikinci grup gelir ve (yetişemedikleri) birinci rekâtı kıraatle kılarlar. İbn Mes’ûddan rivayet edildiğine göre, Hz. Peygamber, insanları iki gruba ayırmış, her iki gruba (biri rekât) kılmaştır. Ardından her iki grup da diğer rekâtları kaza etmişlerdir [(Müslim, “*Salâtu’l-Müsafirîn*”, 305 (Hadis no: 840); Ebû Dâvûd, “*Salât*”, 1244]. Sâlimin İbn Ömer’den rivayet ettiğine göre, bir defasında da Hz. Peygamber, iki gruba bu şekilde korku namazı kılmaştır [Buhârî, “*Havf*”, 14 (Hadis no:942); Müslim, “*Salâtu’l-Müsafirîn*”, 305 (Hadis no: 839); İbn Hibbân, *es-Sahîh*, VII, 133 (Hadis no:2879)]. Bkz. es-Serahsî, Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed b. Ebî Sehl, *Kitâbu’l-Mesbût*, (Tahkik: Muhammed Hasan İsmâîl, Takdim: Kemâl Abdulazîm el-Anânî), 3. bs., Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Lübnân 2009, II, s.71-72. Ayrıca bkz. es-Semerkindî, Alâuddîn Ebû Bekr Muhammed b. Ahmed, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, Dâru’l-Kütübî’l-İlmiyye, Beyrut 1984/1405, I, s.177.

Sâd b. Ebî Vakkâs, Ebû Ubeyde b. Cerrâh ve Sa’id b. el-Âs’tan rivayet edildiği üzere sahabe, Hz. Peygamber’den sonra korku namazını kıldığını için meşruyeti devam ettirmektedir. Bu durumda, Nisa, 4/102’deki “*Ve izâ kunte fihim fe ekame lehumûs- salât* (Sen içlerinde olup da onlara namaz kıldırıldığında)” ifadesi, “Sen veya devlet başkanlığı (*el-imâme*) yönüyle senin makamında bulunan kimse onlara namaz kıldırır” şeklinde anlaşılabilir. Bkz. es-Serahsî, *Mesbût*, II, s.71.

Korku namazının, Hz. Peygamber’den sonra da devam ettiği hususunda sahabenin görüş ve uygulama birliği içinde olduğuna dair bilgiler için ayrıca bkz. es-Semerkindî, *Tuhfetü’l-Fukahâ*, I, s.177; el-Mâverdî, Ebu’l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb el-Basrî, *el-Hâvî’l-Kebîr*, (Tahkik-Tahrîc ve Ta’lik: Abdullâh Muhammed Necîb Avvâme), I. bs., Dâru İhyâit-Türâsi’l-‘Arabî, Beyrut 2009/1430, III, s.55.

Âlimler, korku namazının, âyet (Nisa, 4/102) ve Hz. Peygamber’in tatbikatı ile sabit olduğu için varlığında (aslında) ittifak etmekle beraber, Hz. Peygamber’den sonra devam edip etmemesi ve rekât sayısı gibi ayrıntılarında (faslında) ihtilaf etmişlerdir. İçinde Ebû Hanîfe (ö.150/767) ve İmâm Muhammed’in [(eş-Şeybânî) (ö.189/805)] bulunduğu çoğunluk âlimler, korku namazının, Hz. Peygamber’den sonra da geçerli (meşru/bâki/yürürlükte) olduğunu söyler. Başta bu fikirde olan Ebû Yûsuf (ö.182/798) daha sonra, korku namazının Hz. Peygamber’in hayatına mahsus

tiği ifade edilmektedir. Âyetin devamı ise, şöyledir: *İtminan*¹⁸ bulduğunuz zaman (فاذا اطمانتم); yani huzur ve güven ortamına (*el-vatan/dâru'l-ikâme*) kavuştuğunuz zaman, namazı bilinen (kıyam, rükû ve secdeli) haliyle ve tam olarak (*kısaltmadan*) tüm erkânıyla edâ edin (فاقيموا الصلوة). Onun kılınma halinden veya heyetinden hiçbir şey değiştirmeyin.¹⁹

Aslında bu âyet düşmanla ayakta çarpışma, siperde mevzilenme veya yaralı bulunma gibi durumlarda tam eda edilemeyen namazların mükellefler tarafından nasıl kılınacağını beyan etmektedir. Yine bir zaruret olması bakımından hastanın oturarak namaz kılmasına da dolaylı yoldan dayanak teşkil etmektedir. Nitekim bazı âlimler, savaş ve korku ortamında namazın nasıl kılınacağını göstermek üzere nazil olan bu âyetin, hastanın namazına ruhsat olarak gösterilebileceğini söylemişlerdir.²⁰ Buna göre hastanın gücü yeterse namazını ayakta, gücü yetmezse oturarak, buna da gücü yetmezse sağ veya sol yanına yaslanarak ve yüzünü kıbleye çevirerek kılacağını belirtmişlerdir.²¹

III. HASTANIN NAMAZIYLA İLGİLİ HADİSLER

Hz. Peygamber, normal şartlarda “namazın ayakta kılınmasını” emretmiştir. Fakat buna mukabil bir özür veya zaruret dolayısıyla namazını ayakta kılamayanlar içinde ruhsat kabilinden birçok hadis varit olmuştur. Mesela bu hadislerden birinde, sahabeden İmrân b. Husayn şöyle buyurmuştur: “*Bende basur hastalığı vardı. Hz. Peygamber’e namazı nasıl kılacağımı sordum. Ayakta kıl, eğer gücün yetmezse oturarak, yine gücün yetmezse yaslanarak kıl*” buyurdu.²² Bazı fıkıh ve hadis kaynaklarında bu hadis şu ilave ile nakledilmiştir: “*Eğer gücün yetmezse sırt üstü yatarak kıl. Allah kimseye gücünün yeteceğinden fazlasını yüklemez.*”²³

olduğunu, ondan sonra geçerli olmadığını ifade eder. Hasan b. Ziyâd da Ebû Yûsuf ile aynı görüştedir. Bkz. es-Serahsî, *Mebûsât*, II, s.70; es-Semerikandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, I, s.177; İbn Âbidîn, Muhammed Emin, *Reddu'l-Muhtâr ale'd-Durri'l-Muhtâr Şerhu Tenvirî'l-Ebsâr (Hâşiyetu İbn Âbidîn)*, (Tahkik ve Ta'lik: Hüsâmu'ddin b. Muhammed Sâlih Farfûr), I, bs., Dâru's-Sekâfe ve't-Türâs, Dimaşk 2000/1421, V, s.172-173. Şâfilerden el-Müzenî (ö.264/878) de Ebû Yûsuf ile aynı görüştedir. Bkz. eş-Şarâni, Ebu'l-Mevâhib Abdolvahhâb b. Ahmed b. Ali el-Ensâri, *el-Mizânu'l-Kübrâ*, (Zabt ve Tahrîc: Abdolvâris Muhammed Ali), 2. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I, s.236.

- 18 “İtminan”dan kasıt, kalplerin sükûnet bulması ve savaşın sona ererek vücutların emniyet ve güven ortamına kavuşmasıdır. Bkz. Ebussuûd, *Tefsîr*, II, s.261; Yazır, *Hak Dini*, II, s.1448.
- 19 Bkz. el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, s.373; er-Râzi, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, XI, s.28; el-Beydâvi, *Envâru't-Tenzîl*, II, s.94; en-Nesefî, *Tefsîr*, I, s.392; Ebussuûd, *Tefsîr*, II, s.261; a.m.f., I, s.278; Yazır, *Hak Dini*, II, s.1448; es-Sâbüni, Muhammed Ali, *Safvetu't-Tefsîr*, Dersaadet Kitabevi, İstanbul ty., I, s.154 ve 302; Bayraklı, Bayraktar, *Yeni Bir Anlayışın Işığında Kur'an Tefsiri*, Bayraklı Yayınları, İstanbul 2002, V, s.284-285.
- 20 Bkz. el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, s.373; el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.345; Ebussuûd, *Tefsîr*, II, s.261.
- 21 Bkz. el-Cassâs, *Ahkâmu'l-Kur'an*, II, s.373; el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.345.
- 22 el-Buhârî, “*Ebvâbu't-Taksîr*”, 19 (Hadis no: 1117); Ebû Dâvûd, “*Kitâbu's-Salât*”, 175 (Hadis no: 952); et-Tirmizî, “*Ebvâbu's-Salât*”, 157 (Hadis no: 382); en-Nesâî, “*Kiyâmu'l-Leyl*”, 22; İbn Mâce, “*Ebvâbu İkâmeti's-Salât*”, 139 (Hadis no: 1223). Ayrıca hadisin şerhi için bkz. el-Hattâbî, Ebû Süleyman Hamd b. Muhammed el-Büstî, *Me'âlimu's-Sünen (Şerhu Süneni Ebi Dâvûd)*, (Tahkik: Abdüsselâm Abdüşşâfi Muhammed), 4. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, I, 195; el-Aynî, Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmûd b. Ahmed, *Umdetu'l-Kâri Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, (Zabt ve Tashih: Abdullâh Mahmûd Muhammed Umer), 2. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2009, VI, s.233-235; et-Tehânevî, *İ'lâu's-Sünen*, VII, s.194.
- 23 Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.345; ez-Zeylâi, Ebû Muhammed Abdullah b. Yusuf, *Nasbu'r-Râye Tahrîcu Ehâdîsi'l-Hidâye (Birlikte: Hidâye Şerhu Bidâyeti'l-Mubtedî)*, (Tahkik: Ahmed Şemsuddin), 2.bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2002/1422, II, s.177-178. ez-Zeylâi, aynı yerde, Müslim (ö.261/875) hariç büyük bir çoğunluğun bu hadisi rivayet ettiğini ve en-Nesâî'nin, hadisin son kısmını ziyade ederek rivayet ettiğini kaydetmektedir. el-Halebî, Mu-

Dikkat edilirse hadiste, oturarak kılmanın cevazı, kıyamdan âciz olma şartına bağlanmaktadır.²⁴ Ayrıca mükellefe sorumluluk, tâkatiyle orantılı olarak ve öncelik sırasına göre yüklenmekte ve yine tâkatinin yetmediği yerde kademeli olarak yükü hafifletilmektedir. Yani mükellef, gücüyle orantılı olan bir yükümlülükle muhatap tutulmaktadır.²⁵ Dolayısıyla gücü yetmezse önce en kolayından değil de, hadiste olduğu gibi, “önce zikredilen, önce yapılmalıdır.”²⁶

IV. HASTANIN NAMAZIYLA İLGİLİ GENEL FIKHÎ İLKELER

Bazı rahatsızlıklar, zorluklar veya engeller hastanın ibadetleri tam anlamıyla yerine getirme yükümlülüğünü/sorumluluğunu olumsuz yönde etkilemektedir. Şu halde İslâm'da sağlıklı bir kişi için zorunlu olan ibadet şeklinin veya ritüelin hasta için de zorunlu olamayacağı açıktır.²⁷ Hasta mükellefin, yapmakla yükümlü olduğu fillerde bir takım kolaylıklar sağlayan genel fikhî ilkeler vardır ki bunlar hastayı hem -tümüyle- sorumluluktan düşürmemekte hem de dinî vecibeleri gerçekleştirmede ona kolaylık sağlamaktadır.

Fıkıhın pratiği (furu-u fikh) açısından belirleyici olan söz konusu fikhî ilkeler, İslam hukukunun “kavâid” geleneğinin en önemli kaynaklarında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Kur’ân ve Sünnet’in hükümleri yanında genel fikhî ilkeler de mükellefin ibadetleriyle ilgili fiillerinde çok önemli bir dayanak oluşturmaktadır. Bir bakıma genel fikhî ilkeler, uygulamaya yönelik problemlerin çözümünde, fıkıhın aslı (*usûl*) ile pratiği (*furû*) arasında bir köprü kurmaktadır. Söz gelimi genel fikhî ilkeler, zorluk (*meşakkat/harac*), mazeret (*özür*) veya zorunluluk hallerinde, dini vazifeleri yerine getirebilmeleri için Kur’ân ve Sünnet’e dayalı olarak kullanıma tanınmış olan ruhsatın²⁸ meşruiyet zemininin gerekçelendirilmesi ve daha iyi

hammed b. İbrâhîm, *Halebi-i Kebir (Merhu'l-Meâlî fi Şerhi'l-Emâlî ile birlikte)*, Dersaadet, İstanbul 1325, s.261; et-Tehânevî, *İ'lâu's-Sunen*, VII, s.195. Ayrıca bkz. Sâbık, Seyyid, *Fikhu's-Sünne*, 3.bs., Dâru'l-Feth li'l-İ'lâmi'l-'Arabî, by. 1412h., I, s.261.

24 el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.347.

25 Hasta için gerekli olan, namazın rükunlarını (*erkân*) sıhhatiyle orantılı olarak yerine getirmesidir. Çünkü rükunların üzerinden düşmesi, acizliği ölçüsünde (*bi kaderi'l-acz*) söz konusu olur. Bkz. es-Semerkandî, *Tuhfetu'l-Fukahâ*, I, s.189, 190, 191.

Hastanın ibadetler karşısındaki durumuna dikkat çeken Ömer Nasuhi Bilmen (ö.1971) de, “bir hasta, *gücüne göre* namaz kılmakla yükümlüdür” diyerek yukarıda ifade ettiğimiz gibi, hastanın takati ile ibadet sorumluluğu arasındaki ilişkiyi ortaya koymuştur. Bkz. Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük İslam İlmihalî*, (Sadeleştiren: A. Fikri Yavuz), Bilmen Basım ve Yayınevi, İstanbul 1993, s.175. Yine Bilmen, namazlarını sağlıklı olarak kazaya bırakan kimsenin hastalığı sırasında bunları kaza edecek olsa, oturarak veya imâ ile kılabileceğine işaret etme sadedinde, hastanın “*gücüne göre* yükümlü olduğunu” dile getirmektedir. Bkz. Bilmen, *İlmihal*, s.176.

26 el-Bâbertî (ö.786/1384) ve et-Tehânevî (ö.1974), hadisteki öncelik sıralaması kaydına, “*illâ enne'l-ûlâ hiye'l-ûlâ*” ifadesiyle vurgu yapmaktadır. Bkz. el-Bâbertî, *el-İnâye*, I, s.408; et-Tehânevî, *İ'lâu's-Sunen*, VII, s.194.

27 el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.344.

28 Sözlükte kolaylık (*el-yusr ve's-suhûle*) demek olan ruhsat (Bkz. eş-Şâfi, Ebû Ali Nizâmüddin Ahmed b. İshâk, *Usûlu's-Şâfi*, Dâru'l-Kitâbi'l-'Arabî, Beyrut ty., s.385; Abdulaziz el-Buhârî, Alâuddin b. Ahmed, *Keşfu'l-Esrâr Şerhu Usûli'l-Pezdevî*, Dâru'l-Kitâbi'l-'İslâmî, by. ty., II, s.300; et-Tehânevî, *Keşşafu Istilâhât'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I, s.849), bir Usûl terimi olarak; “Allah'ın, kulların özürlerine binaen ve onların ihtiyaçlarını gözeterek koyduğu (geçici nitelikli) hükümler” anlamına gelmektedir. Ruhsatta ihtiyaç, zaruret ve meşakkat gibi özel durumlara getirilen istisnâî hükümler söz konusudur. Bkz. Şa'bân, Zekiyüddin, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûli'l-Fikh)*, Çev. İbrahim Kâfi Dönmez, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1990, s.222; Türcan, Talip, *İslâm Hukuk Biliminde Hukuk Normu-Kavramsal Analiz ve Geçerlilik Sorunu-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara 2003, s.72.

Şu halde ruhsat; haram kılan bir sebebin varlığına rağmen, özür dolayısıyla mükellefin fiilinde genişlik sağlayan bir durumdur. Ruhsat bazen zorunluluk halinde (*li'l-muztar*) ölü eti yemek gibi vâcib, bazen seferde namazı kısalt-

anlaşılması için önemli bir işlev görmektedir. Kulun vicdanen de kendini rahat hissedebilmesi için ifâ edeceği fiillerde hep bir meşruiyet zeminine ihtiyacı vardır. Bu maksatla, Kur'ân ve Sünnet'le birlikte yeri geldikçe fıkhnın genel ilkelerine de değinmenin faydalı olacağını düşündüm ve sayılarını artırmak mümkün olmakla birlikte örnek kabilinden bazılarını aşağıda ele aldım:

1) “المشقة تجلب التيسير (Meşakkat teysiri celb eder)”²⁹ Yani güçlük/meşakkat kolaylaştırma sebebi olur. Ve darlık vaktinde genişlik gösterilmek lazım gelir. Kuşkusuz burada kastedilen güçlük/zorluk/meşakkat normalin üstündeki güçlüktür ki bu da kolaylık göstermeyi gerektirir.³⁰ Hastanın, namazın rükünlerini normal şartlarda olduğu gibi ifâ ederken takâtinin üstünde bir zorlukla karşılaşması halinde kendisine kolaylık gösterilir.

2) “الأمر إذا ضاق اتسع (Bir iş dıyk (dar) olduğunda müttesâ' (geniş) olur).”³¹ Yani bir işi yaparken sıkıntı görülünce ruhsat ve vus'at gösterilir. Namaz ibadetinin rükünlerini yerine getirirken sıkıntı çeken hastaya fiillerinde genişlik ve rahatlık sağlanır.

3) “الضَّرُورَاتُ تَبِيحُ الْمَحْظُورَاتِ (Zaruretler yasak olan şeyleri mubah kılar)”. Bu ilkeden anlaşılan, işlenmesi yasaklanmış bazı şeyler vardır ki bunları yapmak -ancak- zaruret halinde mubah olur. Bundan dolayı normalde haram olan söz konusu işi zaruret halinde işleyen kimse sorumlu tutulmaz.³² Dolayısıyla normalde oturarak veya yatarak namazın rükünlerini ifâ etmek yasak iken hastanın bu şekillerde namaz kılması mubah sayılmıştır. Fakat zaruret sebebiyle verilen izin, zaruret ölçüsünde olduğu da unutulmamalıdır.

4) “إذا زال المانع عاد الممنوع (Mâni' zayı' olunca memnû' avdet eder)” ilkesini sayabiliriz. Yani bir şey câiz ve meşru iken sonradan ortaya çıkan bir mâni' (engel) ile yasaklanır fakat mâni' ortadan kalkınca, yasaklanan o şeyin yapılması tekrar yasal hale gelir.³³ Şu halde hastayken oturarak namaz kılan kişinin iyileşmesi durumunda oturarak namaz kılmaya devam etmesi uygun değildir. Çünkü verilen izin, hastalık halinin varlığıyla sınırlıdır. Hastalığın ortadan kalmasıyla izin de ortadan kalkar.

İlgili nasslar ve fıkhnın genel ilkelerini tespit ettikten sonra konuyu Hanefi kaynaklarına göre ele alalım.

makta olduğu gibi mendûb, bazen de seferde orucu terk etmekte olduğu gibi mubâh olur. Bkz. et-Tehânevî, *Keşşâfu İstulâhâtî'l-Funûn ve'l-Ulûm*, I, s.850.

29 Daha fazla bilgi için bkz. eş-Şerbecî, Ali, *el-Furuu'n-Nediyye Şerhu'l-Kavâidî'l-Fikhiyye*, 1.bs., Dâru'l-Mustafâ, Dımaşk 2006/1427, s.42-43; Zeydân, Abdulkerim, *el-Vecîz fi Şerhi'l-Kavâidî'l-Fikhiyye fi Şer'iati'l-İslâmiyye*, I. bs., Muessesetu'r-Risâle, Beyrut 2003/1424, s.53-64.

30 Bu ilkenin dayanağı, “يريد الله بكم اليسر ولا يريد بكم العسر (Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez)” (Bakara, 2/185), “وما جعل عليكم في الدين من حرج (Allah, din hususunda üzerinize hiçbir zorluk yüklememiştir)” (Hac, 22/78) gibi âyetler ve “Siz kolaylık göstermek için gönderildiniz, zorluk çıkarmak için değil” (Buhârî, Edeb, 80 (Hadis no: 6128)), “Kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız. Müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz” {Müslim, Cihâd, 3; Ebû Dâvûd, Edeb, 20 (Hadis no:4835)} gibi hadislerdir.

31 Daha fazla bilgi için bkz. eş-Şerbecî, *Şerhu'l-Kavâid*, s.43-44; Zeydân, *el-Vecîz*, s.65-66.

32 Daha fazla bilgi için bkz. eş-Şerbecî, *Şerhu'l-Kavâid*, s.46-47; Zeydân, *el-Vecîz*, s.67-72.

33 Bkz. Gür, Refik, *Hukuk Tarihi ve Tefekkürü Bakımından Mecelle*, Sebil Yayınları, İstanbul 1993, s.129; Zeydân, *el-Vecîz*, s.79-80; eş-Şerbecî, *Şerhu'l-Kavâid*, s.48-49; Mecelle, 24. madde. Ayrıntılı izah için bkz. Ali Haydar, Hoca Emin Efendizâde, *Dureru'l-Hukkâm Şerhu Mecelleti'l-Ahkâm*, 3. bs., Matbaa-i Tevsi-i Tibâat, İstanbul 1330, I, s.80-81.

III. KONUNUN HANEFÎ FIKHİNDA ELE ALINIŞI

Konuyu adım adım ele alacak olursak ilk olarak şu soruyu sormalıyız. İftitâh tekbiri getirecek kadar ayakta durabilen (hasta) kişi iftitâh tekbirini oturarak alıp namaza başlayabilir mi?

Farz namazları ikame eden kimse ayakta durmaya muktedir ise, bütün rekâtları ayakta kılması gerektiği üzerinde mezhepler ittifak etmişlerdir.³⁴ Ama yalnızca iftitâh tekbiri getirecek kadar ayakta durmaya gücü yeten kimse, Bakara suresi 238. âyette ifade buyrulduğu gibi iftitâh tekbiri namazın farz olan erkânından olduğu için, bu tekbiri ayakta almalı ve sonra namazına oturarak devam etmelidir.³⁵ Ayrıca hasta, iftitâh tekbiri ile farz kıratı gerçekleştirecek kadar ayakta durabilecek güce sahipse bunları ayakta yapmalı ve ondan sonra güç yetiremediği rükû ve secdeyi oturarak ifâ etmelidir.³⁶ Nitekim bir kimsenin ayakta tekbir alıp bir miktar okumaya gücü yeterse bunu ayakta yapması gerektiği Hanefi mezhebinin sahih görüşüdür.³⁷

İftitâh tekbirini ayakta getirebilen fakat baston veya duvar gibi bir şeye dayanmadan ayakta durmaya gücü yetmeyeninin durumuna gelince, ilgili genel fikhî ilkeler çerçevesinde meseleye bir çözüm getirilmekte ve hastanın sorumluluğu, yaşadığı güçlüğü derecesine göre tespit edilmektedir.³⁸ Mesela “ما أبيع للضرورة يتقدر بقدرها” (Zarurettten dolayı mubah kılınan şey, zaruret kadar mubah kılınır)” ilkesi³⁹ buna işaret etmektedir. Buna göre bir hasta, bir insana veya yere dayanarak da olsa ayakta namaz kılabilir, farz namazları oturarak kılamaz.⁴⁰ Nitekim Hanefîlerin çoğunluğu, bir şeye dayanarak da olsa ayakta namaz kılabilen kimsenin farz namazları oturarak kılmasını caiz görmemiştir.⁴¹

Namazının bir kısmını ayakta sağlıklı kılan bir kimse namaz içinde hastalansa rükû ve secdesini oturarak veya îmâ ile yapabileceği belirtilmiştir.⁴² Bununla ilgi-

34 Sahnûn b. Saïd et-Tenûhî, *el-Müddevenetü'l-Kübrâ (İbn Ruşd el-Cedd'in Mukaddematı ile)*, (Zabt ve Tahrir: Zekeriyâ Umeyrât), Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2005/1426 (Eser kapakta İmâm Mâlik'e nisbet edilmiştir), I, s.171; İbn Kudâme, Ebû Muhammed Muvaffakuddîn Abdullâh b. Ahmed, *el-Muğni*, (Tahkik: Abdullâh b. Abdulmuhsin et-Türkî-Abdulfettâh Muhammed el-Huluvv), Hicr li't-Tibaa ve'n-Neşr Kahire 1986/1406, II, s.570-571; el-Cezîri, Abdurrahmân b. Muhammed Avd, *el-Fikh ale'l-Mezâhibi'l-Erba'a*, 2.bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2003/1424, I, s.206.

35 Bkz. el-Halebî, *Halebi-i Kebîr*, s.262; el-Cezîri, *Mezâhibi'l-Erba'a*, I, s.451; Bilmen, *İlmihal*, s.126; Sifil, “Kıyam”, *D.İ.A.*, XXV, s.514.

36 İbn Mâze, *el-Muhît*, II, s.140-141.

37 Bkz. İbn Mâze, *el-Muhît*, II, s.140-141; Molla Husrev, Muhammed b. Ferâmuz b. Ali, *Dureru'l-Hukkâm fi Şerhi Ğureri'l-Ahkâm*, Matbaatu Muhammed Esed, İstanbul 1299, I, s.87; el-Halebî, *Halebi-i Kebîr*, s.262.

38 Çünkü hastanın özrü, yapması gereken bazı rükû üzerinde düşürür. Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.344, 347.

39 Ayrıntılı bilgi için bkz. eş-Şerbecî, Şerhu'l-Kavâid, s.47-48; Zeydân, *el-Veciz*, s.73-74; *Kavâid-i Külliye Fikhî Kâideler / Mecelle*, BFA Yayıncılık, İstanbul 1992, s.14.

40 İbn Mâze, *el-Muhît*, II, s.141; İbn Âbidînzâde, Alâuddin, *el-Hidâyetu'l-Alâiyye* (Muhammed Saïd el-Burnânî'nin, *el-Hidâyetu'l-Alâiyye* üzerine yaptığı *Talîkât* zeyli ile birlikte), Mektebetu's-Sahafe, İstanbul 1993/1413, s.125; Bilmen, *İlmihal*, s.126; Tahmâz, Abdulhamîd Mahmûd, *el-Fikhü'l-Hanefi fi Sevhî'l-Cedid*, 1.bs., Dâru'l-Kalem (ed-Dâru's-Şâmiyye-Beyrût), Dimaşk 1998/1419, I (el-Fikhü'l-İbâdât), s.306; el-Cezîri, *Mezâhibi'l-Erba'a*, I, s.451; Dönmez, İbrahim Kâfi (İlmî Müşavir ve Redaktör), İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi, Marmara Üniversitesi İlahiyat Vakfı (İFAV) Yayınları (No:136), İstanbul 1997, III, s.44; Akyüz, Vecdi, *Mukayeseli İbadetler İlmihali*, İz Yayıncılık, İstanbul 1995, I, s.429-430.

41 el-Bâbertî, *el-İnâye*, I, s.407; el-Haddâd, Ebu Bekr b. Ali el-İbâdî, *el-Cevheretu'n-Neyyire* (el-Meydânî'nin *el-Lubâb* fi Şerhi'l-Kitâbî ile birlikte), Fazilet Neşriyat'ın tıpkı baskısı, İstanbul 1978, I, s.102; Sifil, “Kıyam”, *D.İ.A.*, XXV, s.514; Dönmez, *İslâm'da İnanç İbadet ve Günlük Yaşayış Ansiklopedisi*, III, s.44.

42 eş-Şeybânî, *el-Aslu'l-Ma'rûf*, I, s.223; el-Kudûri, Ebu'l-Huseyin Ahmed b. Muhammed, *Kitâbu'l-Kudûri fi'l-Fikhi'l-*

li olarak bir süre ayakta kalmaya gücü yeten kimsenin de gücünün yettiği kadar kıyâmda durduktan sonra namazının kalan kısımlarını oturarak tamamlayacağı az da olsa ayakta durmaya gücü yetmeyen hastanın ise -en baştan- oturarak namaz kılacağı ifade edilmiştir.⁴³

Farz miktarı ayakta durabilen, fakat rükû ve secdeyi yapacak bedeni sıhhatte sahip olmayan yani ayakta iftitâh tekbiri aldıktan sonra dizlerini kırıp oturamayan veya oturmaya çalıştığında “amel-i kesîr”⁴⁴ yapan kimse oturarak iftitâh tekbiri alır ve rükû ve secdeye devam eder. Dizlerindeki rahatsızlıktan ötürü tüm namazını artık oturarak tamamlamak zorundadır.

Bir hastalık sebebiyle oturarak kılan kimse rükû ve secde ettikten -bir müddet- sonra sıhhatine kavuşursa (veya diğer rükünleri yapabilecek kudrete sahip olursa), fıkhnın, “ما حاز لعذر يظل بزواله” (Bir özür sebebiyle caiz olan şey, o özür ortadan kalkmasıyla birlikte bâtil olur)” genel ilkesi⁴⁵ gereği namazına ayakta devam etmelidir.⁴⁶ Çünkü illet ortadan kalkınca ona bağlı olarak hüküm de ortadan kalkar.⁴⁷

Haneî, 2.bs., Eser Kitabevi, İstanbul 1966, s.19; es-Semerikandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I, s.193-194; el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.351; Molla Husrev, *Dureru'l-Hukkâm*, I, s.87.

43 el-Merğînânî, *el-Hidâye*, I, s.194; İbn Mâze, *el-Muhit*, II, s.141; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, s.102; Şelebî, Ebû Zeyd, *el-Miftâh Şerhu Nûri'l-İzâh*, 3. bs., Dâru'l-Kütübî'l-'Arabî, Mısır 1958/1378, s.87.

44 *Amel-i kesîr*, ister sehven ister kasten olsun bir özür olmaksızın yapılan, namazdan olmayan ve namazı bozan fiildir. Bkz. el-Hazrecî, Cemâlüddin Ebû Muhammed Ali b. Ebi Yahyâ Zekeriyâ, *el-Lubâb fi'l-Cem'i beyne's-Sünneti ve'l-Kitâb*, (Tahkik: Muhammed Fadl Abdulaziz el-Murâd), 2.bs., Dâru'l-Kalem-Dâru's-Şamiyye, Dimaşk-Beyrut 1994/1414, I, s.272; Şeyhzâde, Abdurrahmân Muhammed, *Mecmu'u'l-Enhur fi Şerhi Multeka'l-Ebhur*, by. ty., I, s.346.

İlk dönem Hanefî âlimler (*el-meşâyih*), amel-i kesîr (ile amel-i yesîr/kalîl) için (ayırıcı) net bir sınır tayin etme imkânı olmamasında ihtilaf etmiş olmakla beraber [Bkz. İbn Mâze, *el-Muhit*, I, s.395; el-Aynî, *el-Binâye fi Şerhi'l-Hidâye*, 1. bs., Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, Beyrut 2000/1420, II, s.448; İbn Nuceym, Zeynuddîn (Zeynulâbidîn) b. İbrâhîm b. Muhammed el-Mısıri el-Haneî, *el-Bahru'r-Râik Şerhu Kenzî'd-Dekâik*, (İbn Âbidîn'in haşiyesi ve Hüseyin b. Ali et-Türî'nin tekmiyesi ile), 2. bs., Dâru'l-Kitâbî'l-İslâmî, by. ty., II, s.14] Hanefîler amel-i kesîri, “namaz işlemlerinden olmayan ve namaza fayda vermeyen (bir veya ikiden) çok iş görmek” veya “dışarıdan gözlemleyen kişiye, namazda olmadığı izlenimi veren çok (Bkz. İbn Mâze, *el-Muhit*, I, s.395) veya aşırı davranışlarda bulunmak” diye tanımlanmaktadır. Bkz. el-Cezîri, *Mezâhibi'l-Erbaâ*, I, s.276; ez-Zuhaylî, Vehbe, *el-Fıkhü'l-İslâmî ve Edilletuh*, 3. bs., Dâru'l-Fikr, Dimaşk 1989/1409, II, s.15; Heyet, *İlmihal I (İman ve İbadetler)*, TDV İslam Araştırmaları Merkezi (İSAM), İstanbul ty., s.260.

Amel-i kesîr, namazı bozan hallerden biridir. Müctehidler, yanılarak da olsa, peş peşe çok iş görmekle namazın ifsat olacağına fikir birliği halindedirler. Hanefîlerin, Mâlikîlerin ve Şâfilîlerin bu konudaki görüşleri için bkz. el-Cezîri, *Mezâhibi'l-Erbaâ*, I, s.276; ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, s.15 ve 25, 29, 32. Hanbelîler ise, az bir iş veya peş peşe olmayan çok iş sebebiyle namazın batıl olmayacağı ama zaruret olmadıkça bunları yapmanın mekruh olacağı görüşündedir. Bkz. ez-Zuhaylî, *el-Fıkhü'l-İslâmî*, II, s.36

45 Bkz. İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, (Thk. Abdülkerim el-Fazîlî), Mektebetü'l-Asriyye, Beyrut 2003/1424, s.108; Gür, *Mecelle*, s.129; Zeydân, *el-Vetçz*, s.77-78; eş-Şerbecî, Şerhu'l-Kavâid, s.48. Bu kaideye şu örnek verilmektedir: Su bulunmadığında teyemmüm ile iktifa edilir, teyemmümlü iken su bulunduğu anda ise mazeret ortadan kalktığından teyemmüm ile iktifa etmek caiz değildir, su ile abdest almak gerekir. Bkz. Mecelle, m. 23. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ali Haydar, *Dureru'l-Hukkâm*, I, s.80; *Kavâid-i Külliye Fıkhî Kâideler / Mecelle*, s.14.

46 Ebû Hanîfe ve Ebû Yûsuf bu görüştedir. Hanefî mezhebinde muteber olan görüş de budur. İmâm Muhammed'e göre ise otururken namaz kılan hastanın sıhhat bulması halinde namaza ayakta devam etmesi değil, yeni baştan namazı kılması gerekir. Bkz. eş-Şeybânî, *el-Aslu'l-Ma'rûf*, I, s.223; el-Kudûri, *Kitâbu'l-Kudûri*, s.19; es-Semerikandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I, s.193; İbn Mâze, *el-Muhit*, II, s.143; el-Bâbertî, *el-İnâye*, I, s.410; el-Aynî, *Umdetu'l-Kârî Şerhu Sahîhi'l-Buhârî*, VI, s.235; el-Halebî, Muhammed b. İbrâhîm, *Multeka'l-Ebhâr*, Salah Bilici Kitabevi, İstanbul ty., s.46.

47 İlet, hükümün kendisine ifade edildiği vasıf olduğu için “hüküm, illet ile beraber vardır veya yoktur (*el-hukmu yedûru ma'a illetihi vucûden ve 'ademen*)” veya “illet varsa hüküm de var, hikmete aykırı düşse bile; illet yoksa hüküm de yoktur, hikmet mevcut bulursa bile.” Şa'bân, *İslâm Hukuk İlminin Esasları (Usûlü'l-Fıkh)*, s.130-131, 132; Erdoğan, *İslâm Hukukunda Ahkâmın Değişmesi*, s.108; Türcan, *Hukuk Normu*, s.73.

Ayakta namaz kılariken hastalanan kişi, gücünün yettiği oturma şekliyle namazını tamamlar.⁴⁸ Kendi başına namaz kılariken, ayakta durabilecekken, cemaatle kıldığı zaman buna gücü yetmeyen kimse de, namaza ayakta başlar ve sonra oturur. Eğer -tekrar- gücü yetirebilirse ayağa kalkar ve sonra ayakta rükû eder.⁴⁹ el-Halebî, kendisinde bir meşakkat husule gelebileceği düşüncesiyle cemaatle namaz kılamayacağını ve tek başına kılınca namazını ayakta tamamlayacağını düşünen kişinin tek başına namaz kılmasının daha iyi olacağını belirtmektedir. Çünkü namazda ayakta durmak (*kıyâm*) farz, cemaatle namaz kılmak ise sünnettir.⁵⁰

Bir kimsenin bedeninde veya başında yara (*curh*) olsa ve secde ettiğinde bu yaradan kan akacak olsa veya ağrı/sızı dolayısıyla kıyâm, rükû ve secde etmeye gücü yetmese, bu kimse oturarak namaz kılar, rükû ve secdesini de îmâ ile yapar.⁵¹ Çünkü secdeyi terk etmek, abdestsiz bir namazdan daha önemsizdir. Nitekim abdestsiz hiçbir şekilde namaz câiz olmazken, hayvan üzerinde kılınan nafîle namazlarda, istenirse secdeyi terk etmek câizdir.⁵²

Rükû ve secdeyi oturarak veya imâ ile yapmak durumunda olan bir hastanın oturma şekline gelince; hastalık veya herhangi bir zaruret dolayısıyla namazı oturarak kılmanın çeşitli şekilleri olduğunu, bunlar arasında da bir fazilet derecesi veya öncelik sırası bulunduğunu belirtmeliyiz. Bu durumda meşakkat ölçüsünde sağlanan kolaylıktan istifade etmek ibadet ruhuna daha uygun düşmektedir. Haliyle hasta da oturarak namaz kılariken nefisine en kolay gelen oturma şeklini değil de, aşağıda tespit edilen oturma şekillerinden gayret edip güç yetirebileceği birini öncelik sırasına göre tatbik etmelidir.

Esasında kıyâmın rükûn olma özelliği, secdeye kadar varan ta'zimin başlangıç noktası olması ve secdeye götüren bir vesile olmasıdır. Normal şartlarda başı yere koyarak yapılan secde, ta'zimin zirvesi (*nihâyetu'ta'zim*)dir.⁵³ Hatta kıyâm ve rükû kendi başlarına Allah'a yakınlık için meşru kılınmış değildir. Yani namazda secde olmadan tam bir yakınlık (*kurbîyet/ubudîyet*) ifade etmezler.⁵⁴ İşte bu ta'zîmi kişi yapabildiği kadar zirveye taşınmalıdır. Yani hasta, gücü yetmesi halinde, namazı tabure ve sandalyeye değil, normal şartlarda ta'zimin zirvesi olarak kabul edilen yere oturarak ifâ ederse hem ibadetin hakkını vermiş, hem de ubudet (*kulluk*) şuurunu muhafaza etmiş olur.

Burada yeri gelmişken hastanın îmâ ile namaz kılması meselesine açıklık getirmek gerekir. "Hasta olanların, namaz kılariken gözle değil de başı aşağıya doğru eğerek rükû' ve secde için yapacağı işaret"⁵⁵ olarak ifade edilen îmâ, Hanefî mezhe-

48 Bkz. Tahmâz, *el-Fıkhu'l-Hanefî*, I, s.308.

49 Bkz. el-Halebî, *Halebi-i Kebîr*, s.267; Bilmen, *İlmihal*, s.127.

50 Bkz. el-Halebî, *Halebi-i Kebîr*, s.267.

51 eş-Şeybânî, *el-Aslu'l-Ma'rûf*, I, s.222.

52 İbn Nuceym, *el-Eşbâh ve'n-Nezâir*, s.111.

53 Bkz. el-Kudûrî, *Kitâbu'l-Kudûrî*, s.18; el-Merğînânî, *el-Hidâye*, I, s.195.

54 Tahmâz, *el-Fıkhu'l-Hanefî*, I, s.307. Secde asıl, diğer erkân ona tâbî hükümündedir. Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.348.

55 Bkz. İbn Mâze, *el-Muhit*, II, s.143; Bilmen, *İlmihal*, s.126; Erdoğan, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, s.248.

binde sahih olan görüşe göre ancak başla yapılabilir. Dolayısıyla kalp, kaş ve gözler ile imâ edilmez.⁵⁶

Ayakta durabildiği halde rükû ve secde yapmaya gücü yetmeyen oturarak imâ ile namaz kılar. Bu durumda müstehâb olan, hastanın oturarak imâ etmesidir ama ayaktayken imâ etmesi de câizdir.⁵⁷ Nitekim el-Merğînânî'nin (ö. 593/1197) de işaret ettiği gibi, İmâm Zufer [b. Huzeyl (ö.158/775)] ve üç imama göre, böyle kişinin ayakta imâ etmesi gerekliyse de Hanefilerde faziletli olan oturarak imâ etmesidir. Çünkü "oturma" hali ta'zim'in zirvesi olan secdeye daha çok benzemektedir.⁵⁸ "Oturduğu halde de rükû ve secde yapmaya gücü yetmeyen kimse, -yine- başı ile imâ ederek rükû ve secdesini yerine getirmiş olur."⁵⁹ İmâ, rükû ve secde yerine geçer.⁶⁰ Bu durumda secde için rükûdan daha fazla başını eğer.⁶¹ Çünkü secdenin bizatihi kendisi rükûdan aşağıda olduğu için secdenin imâsı da rükûdan aşağıda olmalıdır.⁶²

Oturarak namaz kılarırken secdelerin rükûdan aşağı olması; rükû ve secdeyi, yerde veya sandalye, tabure ve sıra gibi nesnelere oturarak imâsız veya imâ ile yapmanın, rükuyu secdelerden ayırması için secdeleri yaparken başını biraz daha eğmesi demektir. Çünkü rükû namazın bir rüknü, secde(ler) de başka bir rüknüdür. Bunlar şeklen birbirinden net olarak ayırt edilmelidirler. Oturma esnasında eğer her iki rükûn aynı şekilde yapılırsa ya üç kez rükû yapılmış ya da secdeye üç kez gidilmiş olunur. Bu durumda rükûnlerden biri (secde) yanlış, diğeri (rükû) ise hiç yapılmamış olur ki bu da namazı ifsat eder.

Bu noktada bir başka hususa daha değinelim. Mesela ayakta ifâ edilen rükûun -sandalyede- oturarak ifâ edilen secdeden daha aşağıda olduğunu ve bundan dolayı da namazın ifsat olduğunu iddia etmek, hem yersiz hem de mesnetsiz bir iddiadır. Ayrıca her iki rüknün şekil itibariyle de ayrı pozisyonlarda gerçekleştirildikleri için birbirine karıştırılma ihtimalleri de yoktur.

Diğer taraftan hastanın -gücü yettiği halde- rükûu ayaktayken normal şekilde, secdeleri ise mazeretinden dolayı yere oturamadığı için sandalye, tabure ve benzeri şeyler üzerine oturarak imâ ile edâ etmesi, namazın kabul edilmesi için kâfidir.⁶³

56 Bkz. el-Kudûri, *Kitâbu'l-Kudûri*, s.18; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, 102; Tahmâz, *el-Fıkhü'l-Hanefî*, I, s.307. Bu görüş, İmâm-ı A'zam'ın görüşüdür. Hanefilerde üzerine fetva verilen (muftabih) görüş de budur. Bkz. Bilmen, *İlmihal*, s.127.

İbn Mâze, Ebû Yüsuf'tan, (baş ile imâ etmekten aciz olanın) göz ile imâ etmesinin caiz ama kalb ile imâ etmesinin caiz olmadığı; Ebû Hanife'den, gözler ile imâ etmenin baş ile imâ yerine geçmeyeceği; İmâm Muhammed'den ise, baş ile imânın geçerli, kalb ile imânın geçersiz, göz ile imânın ise şüpheli olduğu bilgisini aktarmaktadır. Bkz. İbn Mâze, *el-Muhît*, II, s.143.

57 Bkz. es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I, s.190.

58 Bkz. el-Merğînânî, *el-Hidâye*, I, s.195. Ayrıca bkz. Bilmen, *İlmihal*, s.126.

59 el-Kudûri, *Kitâbu'l-Kudûri*, s.18; es-Semerkandî, *Tuhfetü'l-Fukahâ*, I, s.189; el-Mevsilî, *el-İhtiyâr*, s.102; Şelebî, *el-Miftâh*, s.87; Bilmen, *İlmihal*, s.127.

60 el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.345; el-Merğînânî, *el-Hidâye*, I, s.194.

61 el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.345; İbn Mâze, *el-Muhît*, II, s.141; el-Haddâd, *el-Cevhere*, I, s.102; el-Halebî, *Multeka*, s.46; Şelebî, *el-Miftâh*, s.87; Bilmen, *İlmihal*, s.127.

62 Bkz. el-Kudûri, *Kitâbu'l-Kudûri*, s.18; Şelebî, *el-Miftâh*, s.87.

63 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı, <http://kurul.diyaret.gov.tr/sorusor/konularagore.asp?altkonu=126&konuindex=f7a824>.

Fakat rükûyu, ayakta yapmaya gücü yetse bile, oturarak ve secde ile birlikte ifâ etmesi daha faziletlidir.⁶⁴

Şu halde namazı oturarak kılmak ile öncelikli olarak şu kastedilmektedir: Hasta eğer yapabiliyorsa *teşehhüdde (tahiyyatta) olduğu gibi*⁶⁵ dizleri üzerine veya *muterebbian (bağdaş kurarak)*⁶⁶ ya da “*dizlerini dikerek ve elleri ile göğsüne doğru sararak oturmak*” diye tarif edilen *ihtibâ’(muhtebiyen)*⁶⁷ şeklinde oturarak namaz kılar.⁶⁸ Çünkü bu şekilde kılmak, normal şartlarda yapılan secdelere yakınlığından ötürü daha faziletlidir. Hasta bu şekillerde oturup kılmaya güç yetiremezse, ayaklarını kibleye doğru uzatır ve öyle oturur. Bu şekilde de kılamazsa, yerde oturmak şartıyla, ayaklarını istediği tarafa çevirerek oturur. Bunların hiç birine gücü yetmiyorsa en son olarak tabure, sandalye veya sıra dediğimiz şeylere oturarak namaz kılabilir.⁶⁹ Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu da bu yönde karar vermiştir.⁷⁰

Yerde diz çökebilecek veya ayaklarını uzatıp oturabilecekken, birazcık dahi zorluğa katlanmadan, tabure, sandalye veya kilise sıraları gibi yerlerde oturarak namaz kılmak hem caiz değil hem de hoş değildir. Günümüzde birçok camide müşahede ettiğimiz bu tablonun caminin mahiyetiyle örtüşmemesi bir tarafa, sabit sıraların camilere yerleştirilmesiyle bu kabil çirkin bid’atin camilerin içine kadar sokulması İslam’ı yozlaştırma çabalarına istemeden de olsa destek olma anlamına geldiği unutulmamalıdır.⁷¹

64 Tahmâz, *el-Fıkhü'l-Hanefî*, I, s.306.

65 el-Kâsânî, oturma şeklinin teşehhüddeki gibi olduğunu ve bunda görüş birliği (icmâ') olduğunu belirtmektedir. Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.347.

66 Hz. Aişe'den rivayet edilen bir hadiste, muterebbian (bağdaş kurarak) ifadesi aynen geçmektedir. Hz. Aişe, hadiste, Hz. Peygamber'i bu şekilde kılarken gördüğünü haber vermektedir. Bkz. en-Nesâî, “*Kiyâmu'l-Leyl*”, 22 (Hadis no: 1662). Bağdaş kurmak ise; “dizleri büküp baldırları haç-vâri toplayarak oturmak” (Bkz. Sâmî, Şemseddin, *Kâmûs-i Türkî*, Dersaadet (nşr. Ahmed Cevdet), İstanbul 1317, s.269) veya “dizleri büküp baldırları çapraz vaziyete getirip ayakları oylukların altına alarak kaba etlerin üzerine oturmak” [Bkz. Ayverdi, İlhan, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, (Red.-etm. Ahmet Topaloğlu), 2. bs., Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul 2006, I, s.255] demektir. Seyyid Sâbık, Hz. Aişe'den gelen bu hadisi, en-Nesâî'nin rivayet ettiğini ve Hâkim'in de bunu doğruladığını kaydetmektedir. Sâbık, hadiste geçen *muterebbian* ifadesine açıklık getirmek için, oturmaktan kastedilenin teşehhüdde oturur gibi kılmak olduğunu belirtmektedir. Bkz. Sâbık, *Fıkhü's-Sünne*, I, s.261.

67 Diğer bir anlamı da, kişinin elbisesine sarmalanmasıdır. Bkz. Erdoğan, Mehmet, *Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü*, 2. bs., Ensar Neşriyat, İstanbul 2005, s.237.

68 İmam Kâsânî, Ebu Hanîfe'den rivayet edilen bir görüşe göre, hasta ister bağdaş kurarak ister teşehhüdde oturur vaziyette, isterse de “*ihtibâ'*” yani “dizlerini dikerek ve elleri ile göğsüne doğru sararak oturmak” suretiyle kılmasında herhangi bir kerahet olmadığını ve bu seçeneklerden istediğini tercih edebileceğini belirtmektedir. Dikkat edilirse buradaki her üç oturma şekli de yerde oturmanın bir türüdür. Yerde otururken bu türlerden herhangi birini tercih serbestliği vardır. Bkz. Bkz. el-Kâsânî, *Bedâi'*, I, s.347 (ve dipnot:2). Ömer Nasuhi Bilmen de, oturarak namaz kılan kimsenin gücü varsa teşehhüdde olduğu gibi kılması gerektiğine, buna gücü yetmezse istediği gibi kılabilmesine işaret etmektedir. Bkz. Bilmen, *İlmihal*, s.127. Ayrıca bkz. Akyüz, *İlmihal*, I, s.430.

69 Beşer, Faruk, *Namazı Dosdoğru Kılmak*, Nün Yayıncılık, İstanbul 2010, s.43.

70 Bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı, <http://kurul.diyamet.gov.tr/sorusor/konularagore.aspx?altkonu=126&konuindex=f7a824>.

71 Bkz. Beşer, *Namazı Dosdoğru Kılmak*, s.43. Ayrıca bkz. Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu Kararı, “Sandalyede Namaz”, <http://kurul.diyamet.gov.tr/sorusor/duyurular.aspx?haber=44&div44>.

IV. DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Hanefi mezhebi kaynaklarından elde ettiğimiz verilerden hareketle vardığımız sonuca göre, hastalık ve yaşlılığın dermansızlığı içinde veya baş dönmesi, eklem ağrıları, kireçlenme ve benzeri rahatsızlıklar ve bunların artmasının doğuracağı zorluk korkusu ile hastalar önce yerde teşehhüdde olduğu gibi dizleri üzerine veya ayaklarını uzatarak ya da bağdaş kurarak namazlarını kılmalıdır. Ayakta durmaya gücü yetmeyen ve hiçbir şekilde yerde oturarak kılamayanlar, tabure ve sandalye gibi nesnelere oturarak namazlarını kılabilirler. Ayrıca bir hastalığı olmayan ama uzun müddet ayakta durmaya güç yetiremeyenler de iftitâh tekbiri ve farz kıraâtı ayakta yaptıktan sonra oturabilirler ve tekrar güçlerine kavuşurlarsa ayakta namazlarına devam ederler. Müslüman, hasta bile olsa ibadetlerde ne kadar kuvvet yetirebilirse o kadarını yapmak zorundadır.